

Kriisien paluu: Historiat, kertomukset, unohdukset

Ville Kivimäki

Tampereen yliopisto

- Yleisesti sanotaan, että historia on kertomuksia, mutta haluan kääntää ajatuksen tänään toisin päin: kertomukset edeltävät historiaa
- Me koemme kertomusten kautta; olemassa olevat kertomukset ohjaavat jo havaintojamme
- Tämä ei tarkoita laiskaa postmodernia ajatusta, että kaikki on pelkkää kertomusta, vaan hyvin konkreettista toteamusta siitä, miten ihmiset kokevat todellisuuttaan
- Narratologikollegat ovat hahmottaneet tämän ilmiön jo kauan sitten: meillä on mielessämme kognitiivisia malleja, kehyksiä, skriptejä ja tarinoita, joiden avulla jäsenämme maailmaa (esim. Kertomuksen vaarat -hanke Tampereella)
- Tämän päivän ihmiselle etenkin sosiaalinen media toimii kertomusraamina, johon sovitamme kokemuksiamme ja havaintojamme
- Tuo raami siis ohjaa sitä, miten katsomme maailmaa – mikä on jaettavaa, mikä on kerrottavaa, mikä on ylipäättään havaittavaa?
- Mutta näin on ollut myös aiemmin, joskin raamit ja kertomukset ovat muuttuneet
- Kertomuksen mallit ovat kulttuurisia ja historiantutkijan näkökulmasta myös historiallisia: ne ovat eri kulttuureissa ja eri aikoina erilaisia

- Mitä tämä tarkoittaa aikana, jolloin kriisit ovat tehneet paluun sodan, pandemian, ilmastonmuutoksen ja energiakriisin muodossa?
- Ensinnäkin on tärkeä muistaa, että ne ovat tehneet paluun meidän turvalliseen Eurooppaamme – globaalissa etelässä ne eivät olleet koskaan kadonneet mihinkään
- Me sen sijaan saatoimme hetken kuvitella, että suuret kertomukset olivat päättyneet ja elimme hamaan tulevaisuuteen niin sanottua normaalia aikaa, jota jaksottivat vain talouden syklit, nousu- ja laskukausien vuorottelu, arkiset syklit
- Kiinnostavaa kyllä, samaan aikaan myös tulevaisuus vaikutti kadonneen: oma aikamme ei tuntunut olevan matkalla minnekään
- Tai korkeintaan kohti hidasta hiipumista ja loppuunkulumista

- Mutta vaikka emme tätä huomanneet, kaikki Euroopassakaan eivät jakaneet ajatusta historiattomasta ajasta
- Tämä tuli karmealla tavalla näkyviin helmikuussa 2022, jollei jo varhemminkin
- Venäjän hyökkäyksessä Ukrainaan on erikoista sen takaperoinen historiallisuus: kyseessä on yritys palauttaa historia oikeille raiteilleen, niin kuin presidentti Vladimir Putin sen tulkitsee
- Hyökkäystä pohjustettiin Putinin itsensä kirjoittamalla historiaesseellä, kummallisella kouluaineella, joka harvinaisen selvästi teki näkyväksi sen kertomuksen tai skriptin, joka Putinilla oli mielessään
- Kertomus siis edelsi todellisuutta; todellisuus piti vain saada vastaamaan kertomusta
- Kuten monet tutkijat ovat todenneet, toinen maailmansota – tai Suuri Isänmaallinen Sota – on nyky-Venäjän ydinkertomus, ehkäpä sen ainoa yhteinen nimittäjä
- Ja niinpä ukrainalaiset joutuivat tämän vuoden helmikuussa taistelemaan outoa hyökkäysarmeijaa vastaan, joka samalla jäljitteli 80 vuoden takaista puna-armeijaa
- Tähän kuului absurdi puhe sodasta taisteluna fasismia vastaan; valkoiset maalaukset panssarivaunujen kyljissä; koko sodankäynnin ja sen retoriikan tapa muistutti toisintoa vuosista 1943–1944, kun alkuperäinen puna-armeija taisteli oikeita fasisteja vastaan Ukrainassa
- Kyseessä on kieroutunut yritys elävöittää historiaa, jolle oli jo käsikirjoitus valmiina

- Näistä asioista moni Venäjän-asiantuntija pystyy puhumaan paremmin
- Kiinnitän huomion siihen, mitä Putin ei arvannut: myös vastakertomukset olivat jo valmiina, vaikka Venäjällä uskottiin rappeutuneen lännen olevan kykenemätön vastaamaan Putinin suunnittelemaan historian paluuseen
- Ja ehkä niin sanottu ”länsimaailma” olisikin ollut huonosti valmistautunut, ellei niissä maissa, jotka jäivät toisessa maailmansodassa Hitlerin ja Stalinin väliin, olisi ollut omat kertomuksensa, jotka pohjautuivat kokemuksiin Neuvostoliitosta ja kommunistisesta totalitarismista toisen maailmansodan jälkeen
- Näille kokemuksille on ollut usein vaikea löytää paikkaa toisen maailmansodan muka ”yleiseurooppalaisessa” tarinassa, joka ei tosiasiaassa ole ollut meidän kaikkien yhteinen

- Käynti esim. Vabamussa, miehitysten ja vapauden museossa Tallinnassa avaa silmiä ja osoittaa kokemusten monimutkaisuuden, kun historiaa katsotaan väliin jääneiden näkökulmasta
- Suomi on tässä mielessä kiinnostava tapaus, jossain idän ja lännen välissä
- Myös Suomessa oli kulttuurinen, historiallinen kertomus valmiina
- Heti Venäjän täysimittaisen hyökkäyksen jälkeen sosiaalinen media täyttyi rinnastuksista talvisotaan
- Osa niistä aivan osuviakin: historiallisia samankaltaisuuksia löytyy ja yrittihän Venäjän armeija nimenomaan toisintaa urotekojaan toisessa maailmansodassa
- Myös ukrainalaisten reaktioissa hyökkäykseen on ollut samaa kuin talvisodan kokemushistoriassa, jota etenkin Tuomas Tepora on hienosti tutkinut
- Kokemus ulkopuolisen hyökkäyksen kohteena olemisesta on synnyttänyt uutta ukrainalaista identiteettiä, samalla tapaa kuin talvisodan kokemukset loivat yhteistä identiteettiä Suomessa
- Talvisodan henki on myytti, mutta myyttisenä kokemushistoriana se on myös totta: monet ihmiset kokivat talvisodan myyttisen ulottuvuuden omassa todellisuudessaan
- Yhtä kaikki, Suomessa aktivoitui helmikuussa 2022 kansallinen kertomus talvisodasta
- Tämä toi meidät lähemmäksi muun muassa virolaisia kuin saksalaisia tai ranskalaisia
- Kiinnostavaa puolestaan on, että kertomuksena jatkosota tuntuu tarjoavan paljon vähemmän eväitä nykyhetken tulkitsemiseen
- Esimerkiksi Itä-Karjalan suomalaismiehitys vuosina 1941–1944 ei ole nyt se kertomus, johon tuntuisi sopivalta palata
- Jostain kulmasta katsottuna suomalaisen SS-pataljoonan taistelut Ukrainassa ja Etelä-Venäjällä 1941–1943 voisivat hyvinkin olla lähin kertomusyhteys uuteen sotaan Ukrainassa, mutta sekin kehystäisi nykyhetken ongelmallisella tavalla
- Tätä puntarointia voisi jatkaa pitkään: miten tietyt historialliset kertomukset Suomesta toisessa maailmansodassa aktivoituvat ja toiset eivät
- Miten myös kertomukset sodasta ovat valikoivia ja jättävät paljon ulkopuolelle
- Haluan kuitenkin palata yleisempään ajatukseen siitä, miten olemassa olevat kertomukset jo sisältävät kokemuksen uudesta tilanteesta, johon olemme joutuneet

- Tai vähintäänkin tulkinnan, tulkintamallin, tuosta uudesta kokemuksesta
- Mitä tästä seuraa ja mitkä kokemukset voivat jäädä tunnistamatta?

- Sota on kriisin arkkityyppi ja kertomukset sodasta muokkaavat kokemuksiamme myös muista kriiseistä
- Koronapandemian puhjetessa sitä ruvettiin nopeasti käsittelemään sodan termistöllä
- Samoin talouspuheessa taantumaa ja lamaa sovelletaan sotaisia metaforia: vaaditaan uhrauksia ja talvisodan henkeä
- Sotapuheella voi olla valtava poliittinen voima, jos se saa ihmiset kokemaan solidaarisuutta ja kollektiivista toimintavalmiutta – tai toisaalta yhteisiä vihollis- ja uhkakuvia
- Esim. koronakriisin alkuaikoina saatiin nopeasti ja hämmästyttävän jouhevasti läpi asioita, jotka olisivat vaikuttaneet koko lailla mahdottomilta vain muutamia päiviä aiemmin yhteiskunnan normaalioloissa
- Sotakertomusten aktivoituminen sekä pandemian että Ukrainan sodan alkaessa todella vaikutti ihmisten käytökseen ja sai meidät kokemaan kriisin tietyllä tavalla

- Samalla on syytä kiinnittää huomiota siihen, mitä tunnistamme kriisiksi ja mitä emme, kun sota toimii kriisien kertomusmallina
- Ehkä kaikkein tärkein rajoitus tässä mielessä on, että sotakertomus edellyttää vihollista, oli kyse sitten viruksesta tai Venäjän armeijasta
- Tämä vihollinen nujerretaan taistelemalla
- Lisäksi sotakertomus usein edellyttää myös kuuliaisuutta ja käskyjen noudattamista
- Ehkä kaikkein suurimmat ja tuhovoimaisimmat kriisit tällä hetkellä ovat kuitenkin sellaisia, joiden suhteen on vaikea tunnistaa selvää vihollista tai selkeää taisteluasetelmaa – ja joiden suhteen ei myöskään ole selvää, onko sopeutuminen tottelemaan oikea tapa toimia, vaan olisiko tottelemattomuus ja vallan haastaminen parempi vaihtoehto
- Ilmastomuutoksen, nälänhädän, äärimmäisen köyhyyden, vesivarojen ja elinkeinomahdollisuuksien hupenemisen tapaiset massiiviset kriisit jäävät helposti katveeseen ja unohduksiin, kun sota toimii kriisin mallina

- Väkivallan suhteen tutkimuksessa puhutaan nykyään myös ”hitaasta väkivallasta” (Rob Nixon), joka jää huomaamatta, mutta jonka vaikutukset ovat lopulta vähintään yhtä tuhoisia kuin taistelukentillä tai ilmapommituksissa ilmenevällä väkivallalla
 - Tärkeimpinä esimerkkeinä elinympäristön tuhoutuminen ja luontokato
 - Tutkan alla hiipivät katastrofit, joihin sopeudutaan ja jotka tunnistetaan kriiseiksi liian myöhään
 - Eivät noudata sotakertomuksen tai välttämättä minkään muunkaan kertomuksen kaavaa: ennemmin rakenteellisia muutoksia, joiden syyt ovat piileviä ja monimutkaisia ja joiden toimijoita voi olla vaikea tunnistaa
 - Samalla lailla Suomen historiassa on helpompi kertoa kertomus vuosien 1939–45 tapahtumista kuin vaikkapa hyvinvointivaltion rakentumisesta
 - Ja sodasta puolestaan on ollut helpompi kertoa taistelujen kuin talouden, logistiikan tai hallinnon kautta
 - Me olemme siis tässäkin kertomusten vankeja: huomio kiinnittyy siihen, johon meillä on kertomusmallit valmiina, kun taas hidas väkivalta jää tunnistamatta
 - Joudun tässä lyhyessä puheenvuorossa pitäytymään hyvin yleisissä huomioissa
 - Esiitykseni lopuksi haluan vielä nostaa esiin museoiden ja museotyön roolin, niin tästä voisi ehkä jäädä jotain konkreettisia ajatuksia mieleen
 - Kun ajatellaan kriisikertomuksia – tai kertomuksia ylipäätään – museoilla voi nähdä olevan ainakin neljä eri roolia
 - Usein nämä kaikki voivat olla läsnä eri tavoin eri kävijöille samassa museoesityksessä:
1. Vahvistaa olemassaolevia kertomuksia:
 - Ei ehkä istu kriittiseen ajatukseen museotyön merkityksistä, mutta on tilausta sillekin, että ihmiset saavat museosta vahvistusta kokemuksilleen ja identiteetilleen
 - Esimerkiksi pitkään syrjään jääneiden tai alistettujen ihmisryhmien kohdalla voi olla tärkeää antaa ääni sille kertomukselle, jonka he itse asiassa tuntevat – tarjota sille tila ja tunnustus
 2. Toiseksi museoilla on rooli kertoa vastakertomuksia sille, mikä tunnistetaan vallitsevaksi, hegemoniseksi tai kiistattomaksi kertomukseksi
 - Tässä korostuu jo museoiden kriittinen rooli osana kansalaisyhteiskuntaa

- Kertomuksia, jotka kyseenalaistavat tai ristivalottavat sitä, mitä pidetään itsestäänselvänä ja kaikkia koskevana
3. Kolmanneksi museot kertovat myös kertomuksia kertomuksista, siis siitä millaisia tarinoita meille on kerrottu ja miten ne ovat syntyneet
- Muun muassa kansallisten kertomusten itsekriittinen tarkastelu
 - Esim. kesällä 2020 hieno ”Suomen itä valokuvissa”-näyttely kertoi sekä itäisestä Suomesta että vielä enemmän siitä, miten kuvaa Itä-Suomesta on eri aikoina rakennettu
4. Neljänneksi nostan esiin ehkä kaikkein vaikeimman tehtävän: niiden kertomusten rakentamisen, joita ei vielä ole olemassa kävijän mielessä
- Tapahtuu sekä tuomalla esiin uutta tietoa ja uusia käsityksiä että yhdistämällä jo olemassa olevaa uusiin konteksteihin ja sitä kautta uusiksi kertomuksiksi
 - Kuulostaa vaikeammalta ja mystisemmältä kuin mitä oikeastaan tarkoitan
 - Itse asiassa jokainen hyvä näyttely pyrkii tähän
- Yritän avata tätä omakohtaisella esimerkillä:
 - Kävin heinäkuussa 2021 Metsämuseo Luston ”Miehen työ”-näyttelyssä, joka kertoi metsätyömieskulttuurin murroksesta 1970-luvun Suomessa
 - Yhdessä Luston perusnäyttelyn kanssa ”Miehen työ” dokumentoi ja esitti sellaista historiaa, jolle oli mielessäni valmiina vain heikko kertomus jos kunnon kertomusta ollenkaan
 - Pohjimmiltaan kertomus moottorisahan ja ihmisen suhteesta
 - Se oli myöskin kriisin historiaa: kertomus kokonaisen elämäntavan ja elinkeinon muuttumisesta ja sitten katoamisesta osana yhteiskunnan rakennemuutosta ja tekniikan kehitystä
 - Juuri sellaisen rakenteellisen murroksen historiaa, joka helposti jää kertomatta, koska se ei noudata suuren draaman ja kollektiivisen kriisikertomuksen kaavaa
 - Muutama viikko Lusto-vierailun jälkeen poljimme pyörillä Sotkamosta Lieksan ja Ilomantsin itäisille korpiteille ja edelleen Tuupovaaran kautta Joensuuhun
 - Hylättyjä kansakouluja, entisille asutustiloille kääntyviä metsäteitä ja pimeäikkunaisia rintamamiestaloja katseli Luston näyttelyn jälkeen uusin silmin: niille oli kertomus

- Matkan varrella osui Helmi Kilpeläisen pyörittämä Koti- ja jätkämuseo Lieksan Kitsin kylässä, aivan itärajan tuntumassa
- Paikalla oli toiminut Kitsin metsätyömieskoti vanhoille metsäjätkille
- Helmin edesmennyt puoliso oli pitänyt Lieksassa moottorisahahuoltamo ja siinä työssä ryhtynyt keräämään näitä kapineita 1950-luvulta 2000-luvulle saakka
- Ja sinne Kilpeläisten ulkorakennukseen nuo kymmenet ja kymmenet entisten metsätyömiesten ja pientilallisten moottorisahat olivat kokoontuneet kuin odottamaan uutta päivää
- ”Kaikki soivia pelejä”, kuten Helmi asian ilmaisi
- Yhdessä Luston näyttely ja Helmi Kilpeläisen kokoelma rakensivat kertomuksen suomalaisesta yhteiskunnasta 1960- ja 1970-luvuilla, jonka ehkä tiesin olevan olemassa, mutta jota en mitenkään ollut osannut kokea näin voimakkaasti
- Noiden kertomusten kautta katsoin nykyhetkeä eri tavoin

*

- Sotakertomukset rakentavat siis yksinkertaisia asetelmia ja etenkin nyt, nopeiden reaktioiden ja nopeiden kertomusten aikakautena, harkinnan, pohdiskelun ja mielikuvituksen tila tuntuu kutistuvan ahdistavan pieneksi
- Sotakertomuksille on paikkansa, kun Ukraina taistelee olemassaolostaan tai kun meiltä vaaditaan reagointia pandemian luomaan uhkaan
- Toivon silti, että museot pysyisivät tänä aikana hitaan, karttuvan tiedon paikkoina
- Että ne olisivat vinon ja yllättävän katseen paikkoja
- Uusien yhdistelmien ja kontekstien paikkoja
- Paikkoja, joissa ihmiset voivat ylittää raja-aitoja ja valmiita identiteettejä
- Tutkijan näkökulmasta haluan myös sanoa, että me tarvitsemme teitä
- Monimutkaisen ja vaikean tieteellisen tiedon tila yhteiskunnassa on kapea, mutta museoissa tällaiselle tiedolle on edelleen tarpeeksi happea
- Tämä ei tarkoita sitä, että museoiden pitäisi pysyä vain ennallaan – uusilla esitystavoilla ja näyttelytekniikoilla museot voivat antaa tutkimustiedollekin aivan uudenlaisen elämän
- Siinä me tutkijat opimme teiltä

- Palaan lopuksi alun ajatukseen siitä, kuinka kertomukset edeltävät kokemuksia ja historiaa
- Näkökulma antaa uudenlaista painoa myös museoiden työlle: kyse ei ole vain menneisyyden päälle rakennetuista tarinoista, vaan kertomuksista, joiden kautta koemme nykyisyyden ja tulkitsemme tulevaisuutta
- Ymmärrän toki, etteivät museot ole äänekkäimmässä asemassa, kun tämän päivän kertomuksia kerrotaan suomalaisessa julkisuudessa
- Mutta ei niiden tarvitsekaan olla; ne voivat olla toisenlaisten kertomusten ja toisenlaisten kerrontatapojen paikkoja
- Näillä kertomuksilla on väliä, sillä niiden avulla voimme nähdä ja kokea nykyhetken ja tulevaisuuden toisella tapaa